

МЕЖІ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО НАСИЛЬНИЦЬКЕ ЗНИКНЕННЯ

У статті досліджуються основні погляди на розвиток кримінального процесуального законодавства щодо меж доказування у кримінальному провадженні, зокрема, про насильницьке зникнення. Обґрунтовується розуміння меж доказування як сукупності доказів, необхідних і достатніх для достовірного з'ясування обставин, що входять до предмета доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення. Аргументовано, що під час визначення меж доказування вирішується питання про оптимальні межі дослідження кожної обставини досліджуваної категорії кримінальних проваджень. Водночас межі доказування слід відрізнити від фактичного обсягу доказування обставин у конкретному кримінальному провадженні. З'ясовано, що особливістю меж доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення є встановлення наявності достатніх доказів, а відповідно, і досягнення достовірного знання про такі обставини і факти насильницького зникнення, які, зокрема, відмежовують його від інших кримінальних правопорушень. Наголошено, що межі доказування, як і предмет доказування, являють собою якісні, а не кількісні характеристики доказування, які нормативно визначені законом. Отже, можна констатувати, що правильне, тактично грамотне та процесуально вивірене дослідження матеріалів кримінального провадження залежить від чітких критеріїв, які визначають межі доказування у кримінальному судочинстві. Визначено, що межі доказування – сукупність доказів, необхідних і достатніх для достовірного з'ясування обставин, що входять до предмета доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення. Визначаючи межі доказування, вирішується питання про оптимальні межі дослідження кожної обставини досліджуваної категорії кримінальних проваджень. Встановлено, що у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення межі доказування безпосередньо вказують на кінцевий результат проведеної пізнавальної діяльності. Цим самим вони характеризують не тільки рівень отримуваних знань про обставини і факти, що мають значення для кримінального провадження, а й визначають мету, яка досягається при цьому.

Ключові слова: кримінальне провадження, насильницьке зникнення, межі доказування, предмет доказування, достатність доказів.

The article examines the main views on the development of criminal procedural legislation regarding the limits of evidence in criminal proceedings, in particular on forced disappearance. The understanding of the limits of proof as an aggregate of evidence necessary and sufficient for a reliable clarification of the circumstances included in the subject of evidence in criminal proceedings for enforced disappearance is substantiated. It is argued that determining the limits of proof determines the question of the optimal limits of the investigation of each circumstance of the investigated category of criminal proceedings. At the same time, the limits of evidence should be distinguished from the actual extent of evidence in a particular criminal proceeding. It is revealed that the feature of the limits of evidence in criminal proceedings on enforced disappearance is the establishment of sufficient evidence, and, accordingly, the achievement of reliable knowledge of such circumstances and facts of enforced disappearance, which, among other things, distinguish it from other criminal offenses. It is emphasized that the limits of proof, as well as the subject of evidence, are qualitative rather than quantitative char-

acteristics of evidence, which are normatively defined by law. Consequently, we can state that the correct, tactically competent and procedurally verified study of materials of criminal proceedings depends on clear criteria that determine the limits of evidence in criminal proceedings. It is determined that the limits of proof are a set of evidence necessary and sufficient for a reliable clarification of the circumstances of the subject of evidence in criminal proceedings for enforced disappearance. Determining the limits of proof, the question of the optimal limits of the investigation of each circumstance of the investigated category of criminal proceedings is being solved. It has been established that in the criminal proceedings about enforced disappearance, the limits of proof directly point to the final result of the cognitive activity. In this way, they characterize not only the level of knowledge received about the circumstances and facts relevant to the criminal proceedings, but also determine the goal that is achieved at the same time.

Key words: *criminal proceedings, enforced disappearance, limits of proof, subject of evidence, sufficiency of evidence.*

Вступ. Свобода та інші особисті права людини належать до природних і невіддільних прав людини, а їх захист є базисним принципом сучасного права. Статтею 29 Конституції України закріплено право кожної людини на свободу, на особисту недоторканність [1]. Важливою юридичною гарантією, що забезпечує неприпустимість незаконного обмеження або позбавлення особистої свободи, є норми Кримінального кодексу (далі – КК) України [2], що передбачають відповідальність за злочини проти цього об'єкта.

Міжнародною конвенцією про захист усіх осіб від насильницьких зникнень насильницьке зникнення визначено як «арешт, затримання, викрадення чи позбавлення волі в будь-якій іншій формі представниками держави чи особами або групами осіб, які діють із дозволу, за підтримки чи за згодою держави, за подальшої відмови визнати факт позбавлення волі або приховування даних про долю чи місцезнаходження зниклої особи, унаслідок чого цю особу залишено без захисту закону» [3]. Україна приєдналася до цієї Конвенції лише 17 червня 2015 року [4].

Стаття 4 Конвенції зобов'язує держав-учасниць вживати необхідних заходів для того, щоб насильницьке зникнення кваліфікувалося як правопорушення в її кримінальному праві. Однак до липня 2018 року вітчизняний законодавець не поспішав виокремлювати в КК самостійну норму про відповідальність за вказане діяння [5, с. 206]. І лише 12 липня 2018 р. КК України було доповнено статтею 146¹ «Насильницьке зникнення» [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що останнім часом вчені все частіше звертаються до проблем криміналізації і кваліфікації насильницького зникнення (А.В. Андрушко, К.П. Задоя, О.С. Наумова та інші), проте комплексні дослідження особливостей процесу доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення не проводилися, що не сприяє формуванню єдиного уявлення щодо меж доказування у кримінальних провадженнях зазначеної категорії. Сказане свідчить про актуальність обраної теми і підтверджує об'єктивну необхідність проведення комплексного дослідження окреслених питань, яке дало б змогу виявити проблемні аспекти в цій галузі і визначити шляхи їх усунення.

Постановка завдання. У статті ми маємо на меті з'ясувати та дослідити межі доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення.

Результати дослідження. Зважаючи на те, що кримінальний процесуальний закон ніколи не визначав межі доказування, їх теоретичне дослідження на різних етапах розвитку кримінального процесуального законодавства та науки кримінального процесу характеризується різницею думок: від заперечення самостійного існування й ототожнення з іншими науковими категоріями (насамперед із предметом доказування) до розкриття комплексності змісту як окремого та самостійного правового поняття. М.І. Станкович на основі аналізу чинного кримінального процесуального законодавства України робить висновок, що законодавець сьогодні формулює низку положень, відповідно до яких межі доказування набувають власного значення й індивідуального змісту, що характеризуються кількісними і якісними ознаками [7, с. 144].

Сьогодні в процесуальній літературі є досить велика кількість найрізноманітніших визначень поняття «межі доказування». Найбільшу ж кількість прихильників приваблює позиція про те, що під межами доказування необхідно розуміти сукупність доказів, необхідних і достатніх для встановлення обставин, що утворюють предмет доказування.

Зокрема, С.М. Стахівський розумів межі доказування в кримінальному процесі як сукупність доказів та їх процесуальних джерел, зібрання і дослідження яких забезпечить повне і якісне

встановлення усіх обставин предмета доказування та прийняття обґрунтованого рішення у кримінальному провадженні [8, с. 47].

Натомість В.М. Іщенко зазначає, що межі доказування визначають глибину, ступінь дослідження обставин кримінального провадження, коло, обсяг доказів і їх джерел, необхідних для цього. Під межами доказування він розуміє такий обсяг доказового матеріалу, який забезпечує надійне, достовірне встановлення всіх обставин, які входять до предмета доказування, та правильне вирішення кримінального провадження [9, с. 315].

Зі свого боку, В.С. Гнатенко тлумачить поняття «межі доказування» як сукупність достатніх доказів, яка є засобом достовірного пізнання предмета доказування та визначає їх як сукупну змістовно-структурну характеристику доказів у кримінальному провадженні, наявність якої дає змогу вважати встановленими з відповідним ступенем вірогідності фактичні підстави процесуального рішення [10, с. 6–7].

Автори одного з підручників, присвяченого питанням доказів і доказування у кримінальному провадженні, вважають, що межі доказування – це межі пізнавальної діяльності слідчого та суду, які визначаються моментом, коли мета доказування виявляється досягнутою, тобто коли з необхідним ступенем надійності встановлені обставини, що підлягають доказуванню. Цієї миті доказування припиняється, тому що необхідність у ньому відпадає [11, с. 108].

На нашу думку, межі доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення, як результати отриманих знань про обставини предмета доказування, залежать від наявності або відсутності в зазначених кримінальних провадженнях достатніх доказів. Наявність достатніх доказів означає досягнення достовірного знання про обставини і факти насильницького зникнення. Недостатні докази свідчать про ймовірне знання про вчинене кримінальне правопорушення. Тому можна сказати, що межі доказування співвідносяться з достатністю доказів. Відповідно, під час кримінального провадження про насильницьке зникнення необхідно правильно оцінювати обсяг одержуваних доказів для того, щоби були досягнуті відповідні межі доказування, які пов'язані з наявністю достатніх доказів.

Межі доказування – це такі межі доказової процесуальної діяльності, які констатують: повноту версій, які перевіряються; «глибину» дослідження обставин, що підлягають встановленню; обсяг доказів і їх джерел, обов'язкових для визнання наявності або відсутності цих обставин; достатність обґрунтування висновків у кримінальному провадженні. Загалом межі доказування – це межі дослідження обставин кримінального правопорушення, за якими доказування стає непотрібним і втрачає сенс [11, с. 107].

Розглядаючи особливості процесуального доказування у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях, В.М. Бондаренко визначає межі доказування як обсяг доказового матеріалу, який забезпечує надійне, достовірне встановлення всіх обставин, що входять до предмета доказування, та правильне вирішення провадження. Проте, зазначає він далі, під час здійснення досудового розслідування у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях, здобути повний обсяг доказового матеріалу не виявляється за можливе. В умовах проведення антитерористичної операції на окремих територіях Луганської та Донецької областей дії слідчого, прокурора та оперативного підрозділу, які спрямовані на збирання доказів, обмежені та звужені обставинами, які створюють предосторожності збройних формувань структурних підрозділів терористичної організації «ЛНР/ДНР». Тому під час доказування злочинів, вчинених на тимчасово окупованих територіях, в кожному конкретному випадку обсяг доказів і джерело є різними [12, с. 14].

Водночас межі доказування слід відрізнити від фактичного обсягу доказування обставин у конкретному кримінальному провадженні. Межі доказування, як і предмет доказування, являють собою якісні, а не кількісні характеристики доказування, які нормативно визначені законом. Отже, можна констатувати, що правильне, тактично грамотне та процесуально вивірене дослідження матеріалів кримінального провадження залежить від чітких критеріїв, які визначають межі доказування у кримінальному судочинстві.

Окремі науковці вказують, що в жодному разі не можна говорити про сукупність доказів, визначаючи поняття «межі доказування», оскільки доказувати слід не сукупність доказів, а обставини, які входять до предмета доказування [13, с. 68–71]. Цілком аргументовано вважаємо думку С.М. Стахівського та Ю.М. Грошевого, що така позиція є не зовсім зрозумілою. Те, що потрібно доказувати обставини, які входять до предмета доказування, а не сукупність доказів, не піддається сумніву. Але встановлюємо ми ці обставини за допомогою доказів, і правильне визначення обсягу доказового матеріалу, який необхідний для повного, всебічного і об'єктивного

дослідження цих обставин, має велике значення для діяльності органів розслідування та суду. Однак про жодне ототожнювання предмета і меж доказування це не свідчить, а лише про їхній взаємозв'язок. У цьому випадку предмет доказування виступає як мета [14, с. 38].

У кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення межі доказування безпосередньо вказують на кінцевий результат проведеної пізнавальної діяльності. Цим вони характеризують не тільки рівень отримуваних знань про обставини і факти, що мають значення для кримінального провадження, а й визначають мету, яка досягається при цьому.

А.В. Андрушко слушно зазначає, що стаття 146¹ КК України, зрозуміло, конкуруватиме з низкою інших статей КК. Наприклад, основною ознакою, за якою слід розмежовувати злочини, передбачені статтею 146¹ і статтями ст. 146–149, 151, 349, 349¹ КК, є ознака спеціального суб'єкта злочину. Крім того, обов'язковою ознакою насильницького зникнення є подальша відмова визнати факт арешту, затримання або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі або приховування даних про долю такої людини чи місце перебування. За цією ж ознакою слід також розмежовувати насильницьке зникнення та діяння, передбачені статтями 365, 371, 374, 375 КК України [5, с. 208–209].

Отже, особливістю меж доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення є встановлення наявності достатніх доказів, а відповідно, і досягнення достовірного знання про такі обставини і факти насильницького зникнення, які, зокрема, відмежовують його від інших кримінальних правопорушень.

По-перше, сторона обвинувачення повинна довести, що кримінальне правопорушення вчинене спеціальним суб'єктом – представником держави, зокрема іноземної, – визначення якого надається у примітці до статті 146¹ КК України.

По-друге, особливо слід підкреслити, що насильницьке зникнення – це, перш за все, кримінальне правопорушення, яке засноване на брехні або відсутності інформації про долю або місцезнаходження жертви. Особи, які вчинили зазначене кримінальне правопорушення, причетні до вчинення або обізнані про його вчинення, найчастіше користуються розгубленістю родичів жертви, зумовленою зникненням людини. Перші стверджують, що насильницьке зникнення – результат нещасного випадку, усвідомлено прийнятого рішення покинути свою родину і найближче оточення або результат вчинення іншого кримінального правопорушення, мотивованого, наприклад, корисливими чи іншими факторами. Лише після закінчення тривалого терміну (якщо це взагалі трапляється) вдається зібрати достатню кількість доказів, які доводять, що мало місце саме насильницьке зникнення.

По-третє, сторона обвинувачення повинна довести, що виконавець насильницького зникнення знав або повинен був знати, що аналогічні діяння супроводжуються відмовою визнати цей факт і тим більше надати інформацію про долю і місцезнаходження жертви; виконавець діяв навмисно, позбавляючи жертву на тривалий час захисту з боку закону.

Підсумовуючи викладене, визначимо, що межі доказування – сукупність доказів, необхідних і достатніх для достовірного з'ясування обставин, що входять до предмета доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення. Визначаючи межі доказування, вирішується питання про оптимальні межі дослідження кожної обставини досліджуваної категорії кримінальних проваджень.

Висновки. Дослідження меж доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення надало можливість акцентувати увагу на необхідності подальших наукових розробок у цьому напрямі. Зокрема, потребують дослідження питання співвідношення мети, предмета і меж доказування у кримінальних провадженнях зазначеної категорії.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 18.11.2018).
3. Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154 (дата звернення: 20.11.2018).
4. Про приєднання України до Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень : Закон України від 17 червня 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/525-19#n2> (дата звернення: 19.11.2018).
5. Андрушко А.В. Щодо кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення. *Закарпатські правові читання. Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції*, м. Ужгород.

род, 11–13 квітня 2019 року / Ужгородський національний університет. Ужгород : РІК-У, 2019. Т. 2. С. 202–209.

6. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти : Закон України від 12 липня 2018 р. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 38. Ст. 280.

7. Станкович М.І. Розвиток кримінального процесуального законодавства та науки кримінального процесу про межі доказування в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : «Право»*. 2018. Вип. 48. Т. 2. С. 141–144.

8. Стахівський С.М. Кримінально-процесуальні засоби доказування : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 414 с.

9. Іщенко В.М. Теоретична модель доказування в сучасній науці кримінального процесу України. *Форум права*. 2011. № 3. С. 309–321.

10. Гнатенко В.С. Межі доказування у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 16 с.

11. Докази та доказування у кримінальному провадженні : навч. посібник / Р.І. Благута, Ю.В. Гуцуляк, О.М. Дуфенюк та ін. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 272 с.

12. Бондаренко В.М. Особливості процесуального доказування у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях. *Особливості процесуального доказування у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях* : матеріали II Круглого столу, 3 листопада 2017 р. Київ : Національна академія прокуратури України, 2018. С. 14–19.

13. Зеленецький В.С. Проблемы формирования совокупности доказательств в уголовном процессе. Харьков, 2004. 105 с.

14. Грошевий Ю.М., Стахівський С.М. Докази і доказування у кримінальному процесі : наук.-практ. посібник. 2-е вид. Київ, 2007. 272 с.

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.2-2.32>

ЗАГАМУЛА В.В.

СЛІДОВА КАРТИНА ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У ЗАНЯТТЯ ПРОСТИТУЦІЄЮ

Наголошено, що традиційно в криміналістиці сліди злочину поділяють на дві категорії: матеріальні та ідеальні (нематеріальні). Матеріальними слідами (прости-ми формами відображення злочину) є зміни у неживій природі у вигляді відбитків, різного роду руйнувань, пошкоджень, деформацій об'єктів, а також нашарувань і відшарувань. Більш складною формою змін середовища є ідеальні сліди, що мають психофізіологічну природу і проявляються у вигляді думок, образів та окремих моментів злочину, які виникають у свідомості людей і закріпилися в пам'яті. З'ясовано, що матеріальні сліди є речовими джерелами криміналістичної інформації, до них належать будь-які предмети матеріального світу, які здатні нести відомості про фактичні обставини злочину, тобто доказову інформацію. Визначено, що ідеальні сліди – це сліди у свідомості людини, що є специфічною формою вищого рівня психічного, цілеспрямованого, активного, вибіркового відображення, здійснюваного в чуттєво-раціональній формі, у результаті якого формується відносно адекватний, суб'єктивно-об'єктивний «відбиток» – уявний образ у пам'яті людини, заснований на раніше сприйнятій інформації, та є формою збереження відповідної інформації. Доведено, що електронно-цифрові сліди втягнення неповнолітніх в заняття проституцією можна розподілити на дві групи: сліди, що виникають внаслідок

©ЗАГАМУЛА В.В. – здобувач кафедри кримінального процесу та організації досудового розслідування (Харківський національний університет внутрішніх справ)